

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Vannieuwenburg, A.M.R.

Citation

Vannieuwenburg, A. M. R. (2019, February 5). *Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/68524> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vannieuwenburg, A.M.R.

Title: Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Issue Date: 2019-02-05

4. Een laïcisering zwanger van diverse problemen

De groei naar een moderne lekensamenleving is een werk van lange adem. Er staan, zoals Hasquin opmerkt, immers niet enkel veel belangen op het spel, er is ook een mentale weerstand tegen de veranderingen.

Voor Bauberot is de Franse Revolutie het vertrekpunt van de geschiedenis van de laïcité⁴⁶⁴. De periode voor 1789 kan hierbij begrepen worden als de “prehistorie van de laïcité”. De laïcité, zoals gedefinieerd door zijn eerste theoreticus, Ferdinand Buisson,⁴⁶⁵ is te zien als het resultaat van de “lent travail des siècles” gedurende dewelke “diverses fonctions de la vie publique” zich “peu à peu distinguées, séparées les unes des autres, affranchies de la tutelle étroite de l’Église”. Voor Bauberot is het echter essentieel in het achterhoofd te houden dat tot 1789 de kerk een belangrijke invloed bleef uitoefenen: zij bewaakte, controleerde en had een beslissende stem.

De Franse Revolutie maakte een eind maken aan deze “prehistorie”. De Franse Revolutie “... accélérera brusquement ce cheminement difficile et incertain en créant un enseignement national, en imposant au clergé une Constitution civile, en réaffirmant l’autonomie de l’État.”⁴⁶⁶

Voor Ferdinand Buisson was het de Franse Revolutie die “... a fait émerger sur le continent l’idée d’un État laïque neutre entre tous les cultes, indépendant de tous les clergés, dégagé de toute conception théologique.”⁴⁶⁷ Het resultaat is de volledige gelijkheid van alle Fransen voor de wet, de cultusvrijheid, de totstandkoming van de burgerlijke stand en het burgerlijk huwelijk en de waarborg om alle burgerrechten te kunnen uitoefenen los van elke religieuze overtuiging. Religie stuurt niet langer het civiele. De doelstellingen zijn duidelijk: gewetensvrijheid, vrijheid op het vlak van cultusbeleving, gelijkheid op het vlak van de rechten, ongeacht de levensbeschouwelijke overtuiging.

De verwereldlijking van de staat en de geleidelijke verzelfstandiging van de samenleving en van de levenssferen waren een rechtstreeks gevolg van de Franse Revolutie. Zij ontnam aan de katholieke kerk het religieus monopolie. Als een gevolg van deze godsdienst- en gewetensvrijheid werd het katholiek geloof een godsdienst naast alle andere. Het stond voortaan iedereen vrij zelf “geestelijke goederen” te produceren. Onder meer de liberale en de socialistische beweging zouden uit die beginselen voortvloeien. De staat, die lange tijd als jakobijnse eenheidsstaat ageerde, nam de traditionele taken van de door hem ontmantelde

---

⁴⁶⁴ De term “laïcité”, zoals wij deze nu kennen, bestond in 1831 niet. J.-P. Schreiber wijst erop dat deze term “Pour exprimer à la fois une conception philosophique de l’autonomie de la raison humaine et une conception politique des rapports entre l’État, les citoyens et leurs convictions...” als zelfstandig naamwoord pas in 1871 opduikt. In 1877 wordt het opgenomen in het woordenboek Littré : “Caractère laïque. Au sujet de l’enseignement laïque, ... le Conseil [général de la Seine] a procédé au vote sur la proposition de la laïcité, qui a été repoussée, [la Patrie, 11 nov. 1871].

⁴⁶⁵ J. Bauberot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 4

⁴⁶⁶ H. Hasquin (red.) Histoire de la laïcité en Belgique. Blz.23

⁴⁶⁷ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Du principe à la réalité. Bruxelles. Espace de Libertés. 2014. Blz. 12

kerk over.⁴⁶⁸ De Franse Revolutie had een einde gemaakt aan het cultureel monopolie van de vroegere elites van de kerk en de adel. De revolutie bracht een burgerlijke cultuur voort die rationeel, praktisch en nuttig is. Het utilitaire stond voorop. De leden van de clerus werden ambtenaren.

Het katholicisme is dan wel niet de staatsreligie, de overheid nationaliseerde, zoals hiervoor verduidelijkt, het katholicisme. Baubérot ziet hier een instrumentalisering in van de katholieke kerk. De republiek schakelt deze in als onderdeel van het regeneratieproces van de natie. De regeneratie van het katholicisme ondersteunt de regeneratie van de natie. Een “revolutionaire religiositeit” zag het licht: de natie, de constitutie en de wet werden waarden an sich. De verplichte eed “... constitue l’adhésion solennelle à la société régénérée, ceux qui la refusent sont frappés d’une excommunication civile”.⁴⁶⁹

Uit voorgaande is echter ook af te leiden hoezeer de revolutie worstelde met het religieuze zelf. Dit blijkt uit de sacralisering van de revolutie door de invoering van specifieke civiele cultussen.⁴⁷⁰ De poging om te komen tot een “lekenstaat” wordt gekenmerkt door wat Bauberot omschrijft als “...une sorte de religion civile sécularisée qui entretient des liens de proximité et de distance avec le processus de laïcisation.”⁴⁷¹ Men slaagt er als lekenstaat (en de erbij horende lekenmoraal) aanvankelijk niet echt in los te komen van de sterk bekampte religieuze context. Onder Napoleon werd de scheidingspoging verdergezet, al kwam de idee van een volledige scheiding te vervallen.

Het Concordaat en de bijbehorende artikelen officialiseren de relatie, doch bakenen tezelfdertijd de invloedssfeer van het religieuze af. De rooms–katholieke cultus was gewoonweg de religie van de meerderheid der Fransen. Religie genoot, binnen duidelijk vastgelegde grenzen, bescherming. De lekenstaat werd dan wel verankerd. Het gallicanisme werd dat eveneens, zij het onder licht gewijzigde vorm. Er werd vastgelegd dat de eerste consul katholiek moest zijn en dat de bisschoppen de eed van trouw moesten afleggen. De clerus werd onderworpen aan een reeks administratief–juridische regels. Het burgerlijk wetboek en de oprichting van seculiere instellingen die bepaalde taken overnamen, die eertijds door de clerus werden opgenomen, waren slechts enkele voorbeelden van de nieuwe krijtlijnen. Religie had enkel een bepaalde sociale rol te vervullen. Het burgerlijk wetboek liet zich echter niet in met het religieuze. Door het burgerlijk huwelijk als het enige huwelijk met civiel gevolg te erkennen, liet Napoleon een religieus pluralisme ontstaan. Dit wetboek werd, zoals Bauberot stelt “un agent de laïcisation dans divers pays d’ Europe et d’ ailleurs.”⁴⁷² Het wetboek gaat soms in tegen het canonieke recht. Het rooms–katholicisme heeft echter niet langer een monopolie.

Overheid en religie waren van oordeel dat zij elk een opdracht te vervullen hebben. Het bewaken van deze grenzen zou een moeilijke oefening blijken.

---

⁴⁶⁸ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 163.

⁴⁶⁹ J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 13

⁴⁷⁰ “Ces formes de religiosité permettent des rassemblements ritualisés dans la communauté autour de valeurs communes, fondatrices et sacrales.” Zie J. Baubérot. Histoire de la laïcité... Blz. 15

⁴⁷¹ J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 17

⁴⁷² Ibid. Blz. 22

De kerk zou zich slechts langzamerhand weten te herstellen. Zoals Louis Preneel⁴⁷³ opmerkt, niet iedereen vond de weg naar de kerk terug en velen waren “naam-katholieken” geworden. Zeker in de steden bleven arbeiders weg uit de kerk. Het prestige van de kerk taande. De bevolking keek op naar nieuwe gezagsdragers: de nieuwe notabelen. Dit wil echter niet zeggen dat de kerk, als instelling, de nieuwe situatie zonder meer zou aanvaarden. Zeker in de late 19de eeuw zullen herhaaldelijk pogingen worden ondernomen om zich te herpositioneren.

De overheid zal het optreden van de clerus in onderwijs en ziekenzorg tolereren en op deze wijze indirect toestaan dat het religieuze zijn plaats weer kan opeisen. De katholieke clerus zou tijdens de jaren waarin de Bourbons waren teruggekeerd, na de val van Napoleon, weer zeer dicht bij het regime aanleunen: “Dat was zeker het geval onder de reactionaire koningen Lodewijk XVIII (1818-1824) en vooral Karel X (1824–1830), maar ook gedurende het Tweede keizerrijk (1852–1870) onder Lodewijk Napoleon (Napoleon III).”⁴⁷⁴

Belangrijke hervormingen zoals het burgerlijk huwelijk en de echtscheiding zullen vrij snel sneuvelen. Zo zal, na de terugkeer van de Bourbons, door een wet van 8 mei 1816 het echtscheidingsrecht, onder druk van de katholieken, worden hervormd. Had minister Jean Portalis al in 1803 de bisschoppen er trouwens ook niet op moeten wijzen dat “l'éducation publique appartient à l'Etat”.⁴⁷⁵

De recuperatiebeweging had succes. Het einde van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw werden hierdoor gekleurd. De Derde Republiek (1870–1940) zou hier onder meer door de wet van 1905 een eind aan pogen te stellen. De secularisering van het onderwijs zou, net zoals in België, een twistpunt blijven.

De veelal negatieve ervaringen voortvloeiende uit de relatie tussen staat en godsdienst zijn echter een krachtige voedingsbodemp gebleken voor de laïcité die het leven in Frankrijk vandaag nog steeds kenmerkt.

Binnen die “laïcité” verloren katholieken aan invloed en macht. Zij hadden zich “...vereenzelvigd met de wereldlijke macht ten tijde van feodaliteit en absolutisme, een erfenis uit de kerstening van het Romeinse Rijk en uit het universalistische denkkader, waarin het katholicisme zichzelf, overmoedig centraal had geplaatst.”⁴⁷⁶ Rudy Van Roy is - terecht - van oordeel dat de jacht op de ketters, de vervolging van de hugenoten en de vestiging van de gallicaanse staatskerk mee de ontwikkeling van de laïcité hebben mogelijk gemaakt. Het was de prijs voor de klerikale machtsdrang.⁴⁷⁷

In 1830 werden in België, met de erkenning van de wederzijdse autonomie van staat en kerk, niet enkel het Franse concordaat, maar ook het concordaat van 1827 met Willem I (zie hierna)

---

⁴⁷³ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 175

⁴⁷⁴ R. Van Roy. God in Frankrijk. Blz. 290

⁴⁷⁵ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz 25

⁴⁷⁶ Ibid. Blz. 291

⁴⁷⁷ Ibid. Blz. 295

als voorbijgestreefd beschouwd. Toch blijven bepaalde, voor de kerk voordelige bepalingen nog steeds van toepassing.⁴⁷⁸ Het sluiten van een nieuw concordaat, een piste die men niet volledig heeft verlaten, is in België evenwel onverenigbaar met de bestaande Belgische constitutionele rechtsorde.⁴⁷⁹ Dit zou een grondwetswijziging impliceren. De paradox is echter dat, hoewel men het concordaat en de artikelen niet meer erkent, de verhouding tussen de staat en de Rooms-Katholieke Kerk hierdoor nog steeds wordt gekenmerkt.

De Zuidelijke Nederlanden waren in de 17de en de 18de eeuw verworpen tot een katholiek bolwerk. De Franse overheersing maakte de facto een eind aan het feodale stelsel met politieke grenzen en loyaliteiten, verbonden met vorstelijke dynastieën en standen. Na de omwenteling werd de macht overgenomen door instellingen, door geünificeerde nationale staatsbureaucratieën.⁴⁸⁰ De Zuidelijke Nederlanden werden echter ook ontsloten uit een isolement.⁴⁸¹

De Franse overheersing betekende voor de Zuidelijke Nederlanden een radicale, maar ook vaak brutale, trendbreuk op ideologisch-religieus vlak met het verleden. Het rationalisme en de laïciserings-tendens werden als een verstoring van de tot dan toe bestaande orde ervaren en ook om die reden aangevallen.

Belangrijke sectoren van de Zuidelijke Nederlanden die tijdens het ancien régime, door de kerk en de clerus werden bezet (burgerlijke stand, onderwijs en armenzorg...), werden verburgerlijkt. De katholieke kerk verloor in de aangehechte gewesten haar eeuwenoude lucratieve monopolie.

Dit ressentiment zou blijven sluimeren. Ook Willem I zou zich te slapen leggen in het bed van Bonaparte. De vele negatieve ervaringen zullen ertoe leiden dat de kerk zal streven naar een regime waar het over de nodige vrijheid kan beschikken om zich te ontplooien binnen een eigen set regels.

Frankrijk als kind van het rooms-katholicisme en Frankrijk als kind van de revolutie: Frankrijk draagt, net zoals de geïncorporeerde Zuidelijke Nederlanden, twee referenties in zich.

---

⁴⁷⁸ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 168

⁴⁷⁹ Y. Stox. Een paradoxale scheiding. Blz. 37 e.v.

⁴⁸⁰ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 29

⁴⁸¹ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 254